

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI**

Qo‘l yozma huquqida:

UDK: 338:45:6T1

MANNONOV SHOXRUHMIRZA ABDURASHID O‘G‘LI

**TEMIR YO‘L TRANSPORT TIZIMINI IQTISODIY
SAMARADORLIGINI OSHIRISH
(O‘zbekiston temir yo‘llari” AJ misolida)**

08.00.03 – Sanoat iqtisodiyoti

Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
ilmiy darajasini olish uchun yozilgan
DISSERTATSIYA

Ilmiy rahbar: Ravshanov Malik Naimovich,
iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent.

Toshkent – 2023

MUNDARIJA

KIRISH	3
I BOB. TEMIR YO‘L TRANSPORT TIZIMI IQTISODIY SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING NAZARIY-AMALIY ASOSLARI	12
§1.1. Transport tizimi iqtisodiy samaradorligini oshirishning nazariy asoslari.....	12
§1.2. Temir yo‘l transportida yuk tashish tarif tizimini tartibga solish.....	27
§1.3. Temir yo‘l transportini samarali rivojlanishini ta‘minlash bo‘yicha xorij tajribasi.....	41
<i>Birinchi bob bo‘yicha xulosalar</i>	54
II BOB. TEMIR YO‘L TRANSPORT TARMOG‘INI IQTISODIY RIVOJLANISH TENDENSIYALARI TAHLILI	55
§2.1. Temir yo‘l transport tizimi iqtisodiy samaradorligining hozirgi holati tahlili.....	55
§2.2. Temir yo‘l transporti tarmog‘ining samaradorlik ko‘rsatkichlari.....	66
§2.3. “Temir yo‘l transport xizmati ko‘rsatish sifatini baholash uslubiyoti.....	76
<i>Ikkinchi bob bo‘yicha xulosalar</i>	86
III BOB. TEMIR YO‘L TRANSPORT TIZIMINI IQTISODIY SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI	87
§3.1. Temir yo‘l transport tizimini rivojlantirishda risklarni ta‘sir darajasini minimallashtirish.....	87
§3.2. Temir yo‘l transporti faoliyatining asosiy ko‘rsatkichlarini modellashtirish va prognozlash.....	99
§3.3. Temir yo‘l transportida tashish faoliyatini tashkil etishning rivojlanish modeli.....	109
<i>Uchinchi bob bo‘yicha xulosalar</i>	118
XULOSA	120
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI	123
ILOVALAR	139

KIRISH

Dissertatsiya mavzusining dolzarbligi va zarurati. Jahon iqtisodiyotining dinamik rivojlanishi va xalqaro integratsiya jarayonida temir yo‘l transport tizimini samarali rivojlantirishning ahamiyati tobora oshib bormoqda. Jahon banki ma’lumotlariga ko‘ra, “jahon transport xizmatlarining miqdori 4,3 trln. AQSh dollari tashkil etib, yiliga 110 mlrd. tonna yuk va 1 trln. dan ortiq yo‘lovchilar tashilmoqda, transport infratuzilmasida band bo‘lgan xodimlar soni 100 mln. kishini tashkil etmoqda”¹. Bugungi kunda muhim loyihalardan biri “Buyuk ipak yo‘li”ni qayta tiklashga qaratilgan harakatlar hisoblanadi. Mazkur yo‘nalishda birgina “Xitoy tomonidan “Bir kamar, bir yo‘l” global transport koridorlarini yaratish bo‘yicha ishlab chiqilgan loyihani amalga oshirish uchun dastlabki bosqichda 900 mlrd. AQSh dollaridan ziyod miqdordagi mablag‘ rejalashtirilgan”². Shu jihatdan, jahon miqyosida transport tizimlarini jadal va muvofiqlashtirilgan holda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini rivojlantirishga dolzarb muammo sifatida qaralmoqda.

Jahonda temir yo‘l transport tizimini iqtisodiy samaradorligini oshirish, uning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish yuzasidan keng qamrovli ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Temir yo‘l transport infratuzilmasini tizimli tashkil etish va xizmat ko‘rsatish sifatini yanada oshirish, temir yo‘l transport sohasini samarali rivojlantirish, transport xizmatlari bozorida kuchayib borayotgan raqobat sharoitida transport tizimi faoliyatini muvofiqlashtirgan holda samarali tashkil qilish, iste’molchilar talabini vaqt, miqdor va sifat nuqtai nazaridan to‘laroq qondirish masalalari bu boradagi ilmiy tadqiqotlarning ustuvor yo‘nalishlaridan hisoblanadi.

O‘zbekistonda iqtisodiyotning muhim tarmog‘i sifatida transport kommunikatsiyalarini jadal rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu borada, 2022-2026 yillarda Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasida ham «transport va logistika xizmatlari bozori va infratuzilmasini rivojlantirish, temir

¹ The World Bank: World Development Indicators. <http://data.worldbank.org/indicator>.

² N.Jo‘raboev, R.Umarova. “Buyuk Ipak yo‘li” TAYI, 2020 y., Amir Temur shoh ko‘chasi, 20.

yo‘l infratuzilmasini elektrlashtirish darajasini 60 foizga yetkazish va avtomobil yo‘llari tarmog‘ini jadal rivojlantirish, transport sohasida tashqi savdo uchun “yashil koridorlar” hamda tranzit imkoniyatlarini kengaytirish va tranzit yuk hajmini 15 million tonnaga yetkazish»³ kabi ustuvor vazifalar belgilangan. Mazkur vazifalarning izchil va samarali bajarilishi temir yo‘l transport tizimi iqtisodiy samaradorligini oshirish bo‘yicha zamonaviy yondashuvlar tasnifini yetkazib berishlar zanjirlarini samarali tashkil etish va yetkazib beruvchilar bilan o‘zaro hamkorlik jihatidan takomillashtirish, temir yo‘l transport tizimini rivojlantirishda amaldagi risk ta’siri darajasining yuk tashish modeli natijasi bo‘yicha kutilayotgan risklarning oldini olish va risk ta’sirchanligini kamaytirish, temir yo‘l transportida yuklarni yetkazib berish jarayonlaridagi yo‘lni bosib o‘tish, yuklarni ortish-tushirishga sarflanadigan vaqt hamda yuklarni tushirish chog‘idagi intensivlikning maqbul darajalariga erishish orqali 3PL va 4PL darajadagi logistik kompaniyalarni jalb etishning turli variantlarini qo‘llashga oid ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirishni taqozo etadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-fevraldagi PF-60-son «2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida», 2019-yil 1-fevraldagi PF-5647-son «Transport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi farmonlari, 2017-yil 2-dekabrda PQ-3422-son «2018-2022 yillarda transport infratuzilmasini takomillashtirish va yuk tashishning tashqi savdo yo‘nalishlarini diversifikatsiyalash chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qarori hamda mazkur yo‘nalishdagi boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda mazkur dissertatsiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi.

Tadqiqotning respublika fan va texnologiyalari rivojlanishining ustuvor yo‘nalishlariga mosligi. Mazkur tadqiqot O‘zbekiston Respublikasi fan va texnologiyalarni rivojlantirishning I. “Demokratik va huquqiy jamiyatni ma’naviy-axloqiy va madaniy rivojlantirish, innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish” ustuvor

³ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 fevraldagi «2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-60-sonli farmoni. // www.lex.uz.